

כָּל שְׁהִשְׁתַּבֵּשׁ אֵין לוֹ קֶשֶׁר אֵלַיָּךְ

מאנגלית: ליאור שטרנברג

הקדמה: יעקב ורויטל טובי

יום אחד בתחילת שנות ה-90 ישב דוד טובי ב"מעין הבירה", בית מרוח נודע בעיר התחתית של חיפה, שאותו נהג לפקוד מפעם לפעם ושם גם יצר כמה משיריו בשפה האנגלית. ממקום מושבו הבחין בנתן זך שהגיע למקום בחברת אישה. טובי הוציא מכיס חולצתו שיר שכתב ומסר אותו לבת-לווייתו של זך. זך קרא את השיר והתרשם ממנו עמוקות. הוא פנה לטובי והציע לו להצטרף לקבוצת יוצרים שנהגה להיפגש באותן שנים בבית הקפה "רוטשילד" שעל הר הכרמל. בין היתר פקדו את המקום אמיל חביבי ויעקב אורלנדר. טובי הצטרף לקבוצה, וזך, שנחשף לשירים נוספים שלו, ביקש לתרגמם לעברית ולהוציאם לאור. ואכן, ב-1995 יצא לאור קובץ ובו 13 שירים של טובי ב'הנה', קונטרס לשירה בהוצאת 'תג'.

השירים הללו היו היחידים שדוד טובי פרסם במהלך חייו, בישראל או מחוצה לה. הם חשפו לראשונה בפני קהל הקוראים את קיומו של משורר שכתב שירה נדירה באיכותה בשפה האנגלית. קובץ 'הנה' ייצג שבריר מן היבול הספרותי העשיר, כ-750 שירים וכתריסר סיפורים קצרים, שהפיק טובי במשך כ-30 שנה. לפני כעשור פתחו ילדיו של דוד, יעקב ורויטל, במפעל תרגום ופרסום שיריו של אביהם. כך קרם עור וגידים המבחר "כותב השירים", בתרגומו של עודד פלד ('קשב לשירה', 2016) ובו 50 מיצירותיו של טובי. כמה שנים לאחר מכן יצא לאור מבחר נוסף, "אדם זקן עוטה מסכת אצילות", בתרגומו של ליאור שטרנברג ('הקיבוץ המאוחד', 2019), שפלל 103 שירים. חמשת השירים המופיעים לפניכם הם המשכו של מפעל ספרותי זה, והם עתידים לראות אור כחלק מספר שירים שלישי, "להישאר ער זה כמעט כמו למות" ('כרמל'/ידיעות ספרים, 2025) שיכלול 94 שירים (בתרגומו של ליאור שטרנברג).

דוד טובי נולד בקהיר בשנת 1936. הוריו היו ילידי טורקיה, ושפותיו הראשונות היו לדינו וצרפתית. בגיל חמש-עשרה וחצי עזב לצרפת, הצטרף להכשרה של הסוכנות היהודית ובהמשך עבר לישראל ונשלח לקיבוץ שדות ים. את שירותו הצבאי עשה בחיל הים, ולאחר שחרורו המשיך לעבוד בקרבה לים, תחילה כסיפונאי בצי הסוחר הישראלי, ובהמשך, במשך כ-34 שנים, בחברת הספנות הלאומית "צים". טובי התגורר מרבית חייו עם אשתו ושלושת ילדיהם בקריית חיים. הוא נפטר ב-2009.

תכונה מרכזית שהתגלתה אצל טובי מגיל צעיר הייתה התשוקה למילה הכתובה. כבר בגיל שלוש-עשרה קרא את "המלט" של שייקספיר, ומשנכבש בקסמי היצירה ביקש להזמין את חבריו לכיתה כדי לצפות יחד במחזה שעובד באותם הימים לסרט.

הספרים הרוו את צימאוננו לידע והעשירו את דמיונו. בהשפעתם ובזכות הדמיון העשיר התעורר אצלו עם השנים הרצון לכתוב. ואולם, רק כשהיה כבן ארבעים החל טובי לנסות ולממש את מאווי הכתיבה. צעד זה לוה בייסורים רבים; הוא התלבט ממושכות בנוגע לסוגה המועדפת ולנושאי הכתיבה. עניין בוער אף יותר נקשר לרכיב היסוד של הכתיבה: השפה. טובי התחבט באשר לשפה שבה יביע את עצמו. באופן טבעי ניתן היה לצפות שיבכר את הלדינו, שפת אמו, אך היו לו עוד אפשרויות: הערבית שרכש ברחובות קהיר, הצרפתית שלמד בבית הספר ושבה ניהל שיחות עם אביו, והעברית שהנחיל לעצמו באמצעות קריאת עיתונות. הוא עשה ניסיונות ראשוניים, זהירים, לכתוב סיפורים קצרים ושירה בצרפתית ובעברית, אך התוצאה לא השביעה את רצונו. טובי חש שעדיין לא מצא שפה שבאמצעותה יוכל להעביר במדויק את רעיונותיו. בריאיון רדיופוני שנערך עמו ב־1996 (לתוכנית 'בימת שיר' בהנחיית איריס לביא, ברשת א') תיאר את לבטיו בעניין השפה: "שלושה שירים הדפסתי בצרפתית והשלכתי לפח. אחר־כך ניסיתי בעברית וקרעתי את הנייר. הרגשתי שזה לא אמיתי. תמיד רציתי לכתוב. הידיעה שיום אחד זה יקרה החזיקה אותי בחיים. לא האצתי בעצמי. חיכיתי לרגע והנה כשבא, אני מגמגם, הייתי מיואש." ניסיונותיו נשאו בסופו של דבר פרי. תהליך זה נקשר קשר הדוק לאהבתו לקריאה. בשיטוטיו הרבים בחנויות הספרים (ובעיקר בחנות "סטימצקי" ברחוב העצמאות בחיפה) נוכח לדעת כי השפה הזרה השלטת הינה האנגלית. הנה, כדי להמשיך ולקרוא את מיטב הספרות העולמית נדרשה ממנו ידיעה טובה של השפה. הוא החליט אפוא לרכוש את האנגלית באופן יסודי באמצעות למידה עצמית. השפה האנגלית הלכה ונספגה בתוכו והוא נשבה בקסמיה ובעושרה. הוא החליט שזו תהיה השפה שבה תכתב שירתו. בריאיון שערך עמו יהודה קורן בידועות אחרונות ב־1995 אמר: "בשירים הראשונים נבהלתי. רצתי לספרייה שלי והתחלתי לבדוק, אולי גנבתי ממישהו איזו שורה, איזה דימוי. אבל לא, זה היה שלי. ודווקא באנגלית. לא שפת אמי, לא שפת הרחוב שלי, אלא שפת הקול הפנימי, שבה אני מדבר עם עצמי ובה מדברים הספרים אליי."

מכאן ואילך כתב את רוב שיריו באנגלית (מיעוטם נכתבו בצרפתית ובודדים בעברית). הוא בחר את המילים בדקדקנות, בסבלנות, בקנאות. תכופות היו אלה מילים נדירות או ארכאיות. המילה הקדומה הייתה לדידו בעלת משקל סגולי גבוה לאין שיעור ממילה בת־זמננו. הוא חש כי היא מבטאת טוב יותר את רעיון השיר. ב־1992, יותר מעשור לאחר שבחר באנגלית כשפת שירתו, כתב טובי את השיר "שפות" שבו ביטא את התהליך המטלטל שעבר בבחירת השפה:

שפות

השֶׁפָּה שָׁאֲנִי כוֹתֵב בָּהּ אֵינָה שְׁפָתִי.
וְשִׁירֵי הָעָרֶשׁ בְּלִדְנִי שְׁעָרְסְלוּ אֶת יְנִקוֹתִי
נִדְמָיִם כֹּה רְחוּקִים וּמוֹזָרִים עֲכָשׁוּ,
כְּמַעַט כְּמִלְמוּלֵי בְּשָׁפִים קְבוּרִים בְּאַרְץ אַחֶרֶת.

אֲשֶׁר לְשָׁפוֹת שֶׁנִּקְנוּ מִזְמַן לְזְמַן, בְּהִזְדַּמֵּן,
אֲנִי מִצְהִיר בְּזֶה כִּי הֶעֱנִיקוּ לִי רִאיוֹת לְמִכְבִּיר
לְרֹחֵב לֶבֶן.
עַד שֶׁדְּמוֹן זָדוֹנִי, מִתּוֹךְ יֶצֶר קִנְטוֹר בְּלִבִּי,
פָּסַק שְׁאִינֶנִּי רְאוּי לָהֶן.

וְעִבְשׁוּ שְׁאֵנִי מְגִשֵּׁשׁ בְּאַפְלָה זְמַן כֹּה רַב
אֲנִי מְקַבֵּל עַל עֲצָמֵי בְּעֻנֹת רוּחַ לְגִנְבִּי
מִשְׁפָּה אֲשֶׁר אֵינָה שְׁפָתִי.
("שפות", 'הנה'. מאנגלית: נתן זך)

הבחירה הלא מובנת מאליה בשפה האנגלית היא מאפיין ייחודי ומרתק לשירתו של טובי, אך בהחלט לא היחיד. מתוך עיון ביצירתו הענפה מתחוור כי טובי ביכר לכתוב על נושאים, מקומות ואנשים שהיו רחוקים מה"כאן ועכשיו", לרבות זה הישראלי-יהודי. רבים משיריו מתרחשים בתקופה היוונית-רומית (ובעיקר זו ההלניסטית), ואף בעידנים שקדמו לה. אחרים ממוקמים אי-שם במחציתה של המאה ה-20, בערי הנמל התוססות באגן הים התיכון. הם משופעים בדמויות ססגוניות, על פי רוב משולֵּיָה של החברה — זונות, זקנים, בודדים ובטלנים, אך גם משוררים, אנשי רוח ותרבות, ומנגד יושבי בתי קפה וטברנות.

אחד המוסדות החברתיים הבולטים בשירים הוא בית הבושת, בעיקר במובנו הקלסי. זהו מקום שבו מתממשים, כצפוי, המאוויים הארוטיים, התשוקות הפראיות הקמאיות, אך בה בעת גם מקום של אינטימיות, אסתטיות ואנושיות, ולא פחות מכך — מקום של תרבות במובן העמוק ביותר, מופרך ככל שזה יישמע. הזונות אצל טובי הן חכמות, קשובות, אמפתיות. השימוש התכוף והמעמיק של טובי במושג "זונה" ובעיקר הפרשנות החיובית שהוא מעניק לתופעה אנושית זו, מגלם, מתחת לפני השטח, ביקורת נוקבת, סוג של התרסה סרקסטית, מוליירית, כנגד החברה הבורגנית, המתחסדת, שלא מודעת לפגמיה.

מאפיין נוסף שעובר כחוט השני ברבים מן השירים של טובי הוא הניתוק והריחוק. התחושה האימננטית של הגיבור בשירים היא תחושה עמוקה וחדה של זרות (מעניין לציין שהיבט תוכני זה של השיר משתלב בהיבט הטכני — הכתיבה בשפה האנגלית, שפה זרה שאינה שפתו הטבעית של המשורר). הגיבור בשיריו של טובי חש חוסר שייכות במובן העמוק, הבסיסי, לחברה הסובבת, למציאות הקיימת.

המאפיינים שהוזכרו כאן באים לידי ביטוי בשירים שלהלן. כך, לדוגמה, השיר "בית האהבה" הוא מונוולוג הנמסר מפיו של ימאי שמפליג אל אלכסנדריה ושם פעמיו אל בית הבושת החביב עליו. עבורו זה אינו רק מפגש שנועד לספק את יצריו אלא גם, ואולי אף בעיקר, מפגש תרבותי מעודן. ההיבט התרבותי משתקף באופן ברור בהקפדה האסתטית שבה מתוארות המתנות שקנה הימאי ליצאניות, ומעצם העובדה שהמאדאם והימאי בילו את הערב המשותף שלהם בקריאה מתוך שיריו של פול ורלן. הביוגרפיה של ורלן, הגדושה בסערות ובחיי הוללות, מתכתבת היטב עם המקום הפיזי המתואר בשיר, ויוצרת בהכרח את הזיקה הרגשית-ארוטית-תרבותית

בין הימאי למאדאם. ב"צלב הנחושת" אנו נחשפים שוב לוורסטיליות של טובי ולשליטתו במדיום של השיר המונולוגי. טובי כותב כאן מתוך קול קולקטיבי המייצג את מכריו של אדם שזהותו אמנם לא נמסרה, אך מנהגיו מעידים, כמו בשיר הקודם, על משיכתו אל הזונה, קרי אל דמות המגלמת הבנה, הכלה, אמפתיות. גם בשיר זה אנו מוצאים את מוטיב המסע, אך כאן מדובר במסע כושל שרק מרחיק את האוהב ממחוז חפצו, מן המקום שבו היה אמור להישאר – אלכסנדריה, על כל נפלאותיה המפוקפקות. האכזבה, ההחמצה והכישלון זועקים בעוצמה בשיר, והפעם הישועה הנכספת אינה מגיעה. השיר מתכתב עם סיפורו האישי של טובי שעזב את ביתו הנוח בגיל צעיר ועבר אל ארץ לא נודעת. אלכסנדריה זו של טובי מזכירה במובנים מסוימים את איתקה של קונסטנדינוס קוואפיס, משורר יווני-אלכסנדרוני גדול שאיתו הוא חולק סנמטימנטים לא מעטים. כמו איתקה ההיא, אלכסנדריה היא ספק מקום אמיתי, ספק מקום של הלב. השהות בה או המסע אליה מגדירים חוסר נחת בסיסי שחוה גם טובי בעצמו, פער בין מציאות לדמיון, מתח מתמיד בין ארציות להתעלות, בין גוף לרוח.

כפילות בסיסית זו מופיעה גם בשיר "כאשר תבין" שבו בולט דווקא העדרו של כל הקשר היסטורי. הדובר בשיר, הפונה אל נמען לא ידוע, מציע כפתרון לפער שבין המצוי (הכושל) לרצוי (הנשגב), את הנדידה אל העבר.

אחד החששות שליוו את טובי כמשורר היו ששיריו אינם עומדים באמות המידה של היוצרים הגדולים שקרא ושמהם שאב השראה. האיליאדה והאודיסאה היו דיירי קבע ליד מיטתו וכונו על-ידו "התנ"ך". בשיר "כאשר תבין" חושף טובי את תחושת הכישלון העמוקה שליוותה אותו. הדמות בשיר כמהה להשתייך לאותה קבוצה מצומצמת ומפוארת של יוצרים גדולים, אך יודעת שלעולם לא תשתייך אליה. התחושות הממאירות הללו של כישלון, החמצה וזרות מסבירות, בין היתר, את העובדה שדור טובי לא עשה כמעט שום ניסיון אמיתי במשך 30 שנות יצירה לפרסם את שיריו. מכאן נגזרת המציאות העכשווית של משורר איכותי שאינו מוכר דיו לקוראי השירה, בישראל ומחוצה לה. השירים הרואים אור כאן ומפעל התרגום והפרסום רחב ההיקף של שירי טובי, אולי יהיה בהם כדי לשנות מצב זה ולגלות משורר נפלא שחי בינינו כמעט בהסתר.

כאשר תבין

כְּאֶשֶׁר תִּבִּין שְׁלֵעוֹלָם לֹא תִגִּיעַ

לְגִבְהִים אֲלֵיהֶם הַשְׁתוֹקֶקֶת –

תְּכּוּפּוֹת בְּקִשְׁתְּךָ גְּדֹלָה וּתְהִלָּה שְׁמַעְטִים מְשִׁיגִים –

כְּאֶשֶׁר תִּבִּין זֹאת;

יִהְיֶה עָלֶיךָ לְנַחַם אֶת עֵצְמְךָ בְּמַחְזוֹת הָעֶבֶר.

שֵׁם, הֶרַחֵק מִן הָעֵתִיד שְׁאִין לוֹ מָה לְהַצִּיעַ לָךְ עוֹד,

תִּסְפֹּר לְעַצְמְךָ שְׂכָל שֶׁהִשְׁתַּבֵּשׁ אֵין לוֹ קֶשֶׁר אֵלַיךְ;
וְתוֹקִיר, בְּלִי בּוֹשָׁה, אֶת אוֹתָהּ רְמִיָּה עֲצֻמִּית,
מְנִיחַ לָהּ לָבוֹא בַּמָּקוֹם מֵה שֶׁלְעוֹלָם לֹא תִהְיֶה.

ינואר 1996

הספרייה

אֲמִינֶתָּאס, יֵשׁ לוֹ סִפְרִיָּה כֹּה מְפֹלָאָה וְנִהְדָּרֶת;
אֲרוֹנוֹת מְשֻׁבָּחִים עֲשׂוּיִים מֵהַגּוֹנֵי וְזִכּוּכִית,
מִדְּפִי עֵץ חֲלָקִים
עֲמוּסִים בְּאוֹצְרוֹת שֶׁל פִּילוֹסוֹפִיָּה, הִיסְטוֹרִיָּה וְשִׁירָה;
וְעַל אַחַד הַמִּדְפִּים הָעֲלִיוֹנִים,
נִשְׂאִים מְכַל,
סִפְרִים יְקָרִי עֶרֶךְ וְעִתִּיקִים שֶׁכָּבֵר אֲזָלוּ מִדְּפוּס,
וְנֶאֱסָפוּ בְּעֶמֶל רַב בְּעָרִים רְחוֹקוֹת,
נִדְרִים כָּל כֶּה.
אֲמִינֶתָּאס, שֶׁלֹּא הִסָּס לְשַׁחַד אֶסְפָּנִי עֲתִיקוֹת עַל מְנַת שְׂיוֹכֵל לְהַנִּיחַ יָדָיו
עַל אוֹתוֹ עֵתֶק אַחֲרוֹן, כְּרוֹךְ לְמַשְׁעִי, שֶׁכָּבֵר הִבְטַח לְמִישָׁהוּ אַחֵר.
אֲמִינֶתָּאס, כִּידוּעַ לְכָל, הוּא בִּיבְלִיּוֹפִיל מְסוּר;
אֵךְ יִשְׁנֶן שְׁמוּעוֹת, שְׁמוּעוֹת עֲקָשׁוֹת כְּאַלְהָה,
שֶׁפְּעָמִים רַבּוֹת הִתְבּוֹנֵן בְּאוֹצֵר שְׂכָזָה בְּגֵאוֹהָ, בְּכַמִּיָּהָ,
מִבְּלִי שְׂיַעֵז לְגִשֶׁת.

דצמבר 1995

הדיוקן

בְּדִירָה הַצְנוּעָה שֶׁהוּא חוֹלֵק
עִם אִמּוֹ הָאֶלְמָנָה,
הָרוֹק, גָּבֵר בְּשָׁנוֹת הַחֲמִשִּׁים הַמְּאַחֲרוֹת שֶׁלוֹ, מַכִּין אֶת אַרְיוּחַת הָעָרֵב.
מְנִיחַ בְּעַדִּינּוֹת צִלְחֹת, מְזַלְגוֹת וְסַכִּינִים

על השלחן הקטן במטבח,
מחליק את המפה הלבנה הישנה
וכשהכל מוכן הוא נוקש ברכות על דלת
חדרה של אמו.
זה מול זה הם אוכלים בדממה את הארוחה הקלה,
ממקדים את עיניהם במזון,
יודעים שלעולם לא יוכלו לחמק מן הפנים החמורים, מן התוים הנחושים;
מנוכחותו המטרידה של הדיוקן התלוי על הקיר.

יולי 1995

בית האהבה

בעוד יומים אפליג לאלכסנדריה;
הלואי שהים יהיה שמנוני, השמים יבהיקו בכחל
וההפלגה תהא שיר הלל לבית האהבה המפאָר.
בערב הראשון בעיר אלך אל המדאם,
לבטח אהיה אתה ועם הבנות מִשֶּׁךְ יום או יומים.
לדלפין אביא את מחרזת הפנינים הנהדרת הזו, בוחקת כל כך
בתבת הקטיפה שלה;
לא משהו מנקר עינים, רק תכשיט הגון שיעצים
את עדינותה ויפיה.
לשש הבנות האחרות, מסרקי שנהב ומראות יד
שקניתי בחנות מלאכה בבירות –
ידיותיהם מאבן ירקן משבחת; עטורי הערבסק שעליהם עשויים לעלא.
אחד מחברי, קליגרף מימן, כתב את שמותיהן הנאים
על כל חבילה וחבילה, והוסיף ביונית, "לתלמידתה הלהוטה של אפרודיטה,
האלה הבלתי נשכחת."

בקושר למדאם, אצטרך לחכות. אשמר את מתנתה לזמן
שבו נהיה לבדנו בחדרה הפרטי;

שם אגיש לה אותה כשנשתה כוסית של קוניאק צרפתי.
עבור מדאם בחרתי מהדורה ישנה ונדירה משירי ורלן.
ואם תנוח עליה הרוח היא תקרא מתוכה בקול, היא תקרא את אחד משיריו
בהגייה המושלם, בקולה הרך;
היא תקרא מיצירתו של ההולל המפלא ששנינו מוקירים, ששנינו סוגדים לו.

מאי 1995

צלב הנחושת

הוא עזב את אלכסנדריה עם שלשה פאונד וחליפה ישנה.
"לעשות קצת כסף, אמר, וגם להרחיב אפקים."
ובטרם עזב את אלכסנדריה, עיר הולדתו –
רחובות ששוטט לארכם בשעות לא צפויות, מקשיב למוזיקה שכה אהבנו,
בית הקפה הסמוך לטיילת, שם ישבנו שעות, פצחנו פיסטוקים
ושתינו בירה, מתלווצצים על חשבונם של זוגות תמימים, מאהבים,
בעוד שקליאו ולורין, הזונות היפות שלנו, הסתובבו בטלות בלילה האלכסנדרוני,
והים, הים האלהי שתמיד היה שם כדי להזכיר כי בני אלכסנדריה אנו –
בטרם עזב הלך אל המדאם שהיתה כה יקרה ללב, כה מבינה,
והיא נתנה לו צלב נחשת שיביא לו מזל.

אבל צלב הנחשת לא הביא לו מזל;
הארצות שבהן בקר לא באמת הרחיבו את אפקיו;
הכסף שעשה בזבז על דברים מטפשים,
וממה ששמענו, בטרם מת בדמשק,
נשא את שם עירנו על שפתיו.

אפריל 1995